

RELAȚIA PĂRINTE-COPIL ÎN DACIA ROMANĂ

Imaginea familiei romane este cunoscută astăzi prin intermediul a o serie de izvoare antice, precum și din analiza monumentelor funerare. Acestea din urmă sunt extrem de discutate, deoarece ne ajută să ne facem o imagine cât mai apropiată de realitatea trecută referitoare la port, condiție socială, situație economică, credințe legate de lumea de dincolo, de simbolistica funerară.

Astfel, pentru a contura cât mai bine relația dintre părinte și copil în Dacia romană, ne vom opri în analiza noastră asupra monumentelor funerare. Monumentele sculpturale și cele epigrafice se completează adesea reciproc. Din analiza monumentelor sculpturale și a registrului decorului de pe monumentele epigrafice funerare am reușit să identificăm anumite aspecte legate de tema propusă.

În analiza dimensiunii relației părinte-copil informații putem obține din observarea reprezentărilor de pe unele astfel de monumente funerare, precum stela, medalionul funerar și *aedicula*. Dintre acestea, cele mai interesante piese sunt pereții laterali și posteriori de *aedicula*. Pe aceștia apar redată mai multe persoane adulte, dar se remarcă și prezența unor familii compuse din părinți și copii. Numărul acestor pereți nu este destul de mare, dar ne permite să punctăm câteva aspecte.

Cel mai bun exemplu de astfel de monument cu reprezentarea membrilor familiei îl reprezintă *aedicula* descoperită la Micia și care păstrează toți cei trei pereți¹. Dacă peretele din spate prezintă întreaga familie compusă din doi copii și părinți, pereții laterali ne prezintă doar câte unul din cei doi copii, anume pe peretele din dreapta observăm un băiat împreună cu cei doi părinți, iar peretele din stânga prezintă o fetiță alături de mama și tatăl său. Ceea ce trebuie remarcat este dispunerea și maniera de reprezentare a copiilor pe peretele din spate. Astfel fetița, care poartă o îmbrăcămintă identică cu a mamei (inclusiv podoabe), apare în fața tatălui său, iar băiatul este redat în fața mamei sale. Aceeași dispunere a copiilor ca și la Micia mai poate fi observată și pe un perete de *aedicula* de la Germisara².

Imaginile de familie de pe pereții de *aedicula* sunt realiste, deoarece nu prezintă doar persoane adulte și copii dispuși în fața lor, ci trebuie să menționăm faptul că numărul copiilor și chiar al adulților diferă de la o reprezentare la alta. De exemplu pe un perete care se află în Muzeul din Deva se văd dispuse trei persoane adulte, iar în fața lor apar cei doi copii ai familiei³. Probabil cea de-a treia persoană adultă este o rudă care locuia împreună cu familia compusă din părinți și doi copii. De asemenea, nu întotdeauna sunt prezenți doi copii, ci se cunosc familii care

¹ Floca, Wolski 1973, p. 4-5, nr. 1, fig. 1; Florescu 1930, p. 80-81, fig. 3.

² Floca, Wolski 1973, nr. 74.

³ Floca, Wolski 1973, nr. 18.

aveau un singur copil⁴, sau chiar trei copii, toți trei găsimu-se reprezentați în fața părinților⁵.

Tot ca un argument că reprezentările de pe pereții de *aedicula* sunt realiste, și nu vorbim de un stereotip în reprezentarea familiei, aducem în discuție modul în care părinții își protejează copiii dispuși în fața lor. Spre exemplu, părinții care se găsesc în planul al doilea al compoziției țin ocrotitor o mână pe creștetul unui copil care se află fie în fața sa, fie între cei doi părinți⁶.

Uneori meșterul pietrar a încercat să respecte și alte trăsături ale unei familii și chiar ale copiilor, căci avem un perete de *aedicula* de la Germisara⁷ unde fetița este mai mare redată în comparație cu fratele său.

Tot din analiza imaginilor prezente pe pereții de *aedicula* trebuie să remarcăm atributele pe care copiii le țin în mâini și care uneori furnizează indicii importante despre vârsta și preocupările lor. Avem două cazuri în care băieții apar redați ținând în mâini *stili* și *crumena*⁸. Aceste imagini ne duc cu gândul la faptul că acei copii erau de vârstă școlară în momentul în care a fost realizat monumentul funerar și probabil că aceasta trebuie văzută ca fiind principala lor preocupare, din moment ce apar reprezentați ținând în mâini obiecte de scris. În contextul dimensiunii învățământului în Dacia romană, aceste imagini apar ca un argument important referitor la învățarea scrisului de la vârste mici⁹. Tot ca o constatare a noastră amintim aici faptul că cei care țin în mâini obiecte care se leagă de mediul școlar sunt băieți și nu cunoaștem reprezentări de fete care țin în mâini obiecte de scris.

De obicei atributele copiilor sunt o floare sau o pasăre; în aceste elemente trebuie să vedem în plus o referire la vârsta lor fragedă. De altfel, acestea mai pot fi prezente și printre atributele feminine întâlnite pe *aedicula*.

Referitor la dimensiunea familiei romane în Dacia, ne sunt de ajutor medalioanele funerare unde apar sculptați membrii familiei. Se cunosc, din analiza reprezentărilor, familii compuse din soț și soție (11 astfel de medalioane din Dacia intracarpatică dispun de busturile a două persoane)¹⁰, din cei doi soți și un copil (6 medalioane)¹¹, din soți și doi copii (5 reprezentări)¹².

Pe lângă aceste familii compuse dintr-un număr restrâns de membri, trebuie să amintim și faptul că în Dacia se cunosc reprezentări pe medalioane funerare lucrate aparte, unde numărul copiilor reprezentați este mai mare.

⁴ Floca, Wolski 1973, nr. 36, 43 (ambii pereți provin de la Potaissa), nr. 77, 78 (de la Porolissum), nr. 86 (piesa considerată de la Tibiscum).

⁵ Floca, Wolski 1973, nr. 79 (de la Aiud).

⁶ Floca, Wolski 1973, nr. 79, 86.

⁷ Floca, Wolski 1973, nr. 74.

⁸ Floca, Wolski 1973, nr. 1, 74.

⁹ Gostar 1956, p. 81-84.

¹⁰ Pop, Moga, Aldea 1972, p. 513.

¹¹ Pop, Moga, Aldea 1972, p. 513.

¹² Pop, Moga, Aldea 1972, p. 513.

Amintim aici 3 astfel de monumente funerare unde apar, pe lângă cei doi părinți, 4 copii. Aceste medalioane provin de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa¹³ (în primul registru apar cei doi părinți împreună cu un băiat, iar în al doilea registru sunt reprezentați 2 băieți între care se găsește o fată) și Apoldu de Sus¹⁴ (deși sunt reprezentați tot câte 4 copii, dispunerea lor nu este aceeași. În primul caz dispunerea membrilor familiei este identică cu cea prezentă pe medalionul de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, iar în cel de-al doilea caz toți cei patru copii sunt dispuși în fața părinților).

Pe un medalion funerar care provine de la Ghirbom (jud. Alba) se poate observa prezența a 7 busturi dispuse pe două registre, dintre care 5 sunt reprezentări ale copiilor¹⁵. În registrul superior, între cei doi părinți se face remarcat bustul unui copil, iar ceilalți 4 sunt redați în fața părinților lor.

Cea mai numeroasă familie cunoscută de pe monumentele funerare din Dacia romană o întâlnim pe un alt medalion descoperit la Porolissum¹⁶. În primul registru, între părinți, se observă prezența busturilor a 3 fete și un băiat, iar în fața lor sunt redați o fată și un băiat.

Stelele funerare se constituie în cea de a treia categorie de monumente funerare care ne poate ajuta în demersul ce l-am propus. Atât pentru Dacia, cât și pentru toate provinciile Imperiului Roman, stelele sunt cel mai frecvent monument funerar comandat. Numărul lor este cu mult mai mare în comparație cu numărul celorlalte tipuri de monumente cu caracter funerar descoperite într-o provincie sau chiar într-o așezare. Pornind de la acest fapt există părerea că nu întotdeauna stelele funerare sunt realizate în urma unei comenzi, ci nu de puține ori ele sunt expuse spre vânzare¹⁷. Tocmai de aceea nu putem spune că toate reprezentările din registrul reliefului fac referire la realitatea de atunci cu privire la aspectul social. Astfel de stele funerare expuse spre vânzare înfățișează în registrul reliefului bustul defunctului, singur sau împreună cu soția sau soțul său. Avem de-a face deci cu un număr restrâns de persoane.

Alta credem că este situația atunci când în acest registru al decorului dispus deasupra registrului inscripției întâlnim redate busturile mai multor persoane. În aceste cazuri credem că avem o reprezentare a familiei celui sau celei pentru care s-a ridicat monumentul. De asemenea, sunt cazuri când stela funerară amintește mai multe persoane care compuneau aceeași familie și care au decedat. Numărul stelelor funerare din Dacia care prezintă un număr mai mare de persoane în registrul decorului este destul de redus, dar credem că vin în sprijinul demersului nostru.

¹³ Pop, Moga, Aldea 1972, p. 511, nr. 35; Marinescu Țeposu 1982, M 5.

¹⁴ Pop, Moga, Aldea 1972, p. 507-508, nr. 16, 17; Marinescu Țeposu 1982, M 2, 10.

¹⁵ Pop, Moga, Aldea 1972, p. 509, nr. 25; Marinescu Țeposu 1982, M 21.

¹⁶ Pop, Moga, Aldea 1972, p. 510, nr. 30; Marinescu Țeposu 1982, M 27.

¹⁷ Stănescu 2003, p. 113-114.

Amintim aici stelele funerare unde se poate observa prezența a 5 persoane, dintre care se remarcă cei doi părinți și cei trei copii care alcătuiau familia. Astfel de stele funerare s-au descoperit la Potaissa¹⁸, Ulpia Traiana Sarmizegetusa¹⁹, Porolissum²⁰, Petnic²¹ și Cășei²². Dintre reprezentările copiilor se poate deduce uneori care este cel mai mare, câteodată ajuns la vârsta adolescenței, iar în aceste cazuri apare reprezentat între cei doi părinți în primul registru, iar cei mai mici sunt reprezentați în fața părinților.

Pe lângă stelele funerare unde familia este compusă din 5 membri se cunosc și două stele funerare, ambele provenind de la Apulum, unde se poate observa prezența a șase membri care compun familia respectivă²³: trei în primul registru și alte trei persoane apar în registrul inferior.

Am amintit cu precădere acele stele funerare unde apar reprezentați ambii părinți alături de copiii lor, însă am dori să amintim și o stelă funerară care provine de la Apulum²⁴. Este vorba de stela funerară a lui Caius Valerius Silvanus, care a trăit 70 de ani, iar monumentul a fost ridicat de către fiul său Flavius Valerius Valens. În registrul superior al stelei apar reprezentați cei doi bărbați, unul mai în vârstă, altul mai tânăr. În această reprezentare și coroborând și textul inscripției trebuie să vedem imaginea tatălui alături de fiul său. Probabil soția sa a decedat înaintea sa (ținând cont și de vârsta înaintată a defunctului) și de aceea nu apare în reprezentare.

Pornind de la analiza reprezentărilor întâlnite pe monumentele funerare din Dacia romană, putem spune că se remarcă în general prezența familiei simple, alcătuită din părinți și unul sau doi copii. Pe lângă această familie compusă dintr-un număr restrâns de membri, se remarcă, în special din analiza reprezentărilor de pe medalioanele funerare și de pe stelele funerare, faptul că în Dacia romană au existat și familii cu un număr mai mare de membri, numărul copiilor variind între 3-5 și chiar 6, într-un singur caz, conform reprezentării de pe monumentul funerar de la Porolissum, unde familia este compusă din patru fete și doi băieți dispuși pe două registre în fața părinților.

În cazul stelelor funerare avem de-a face și cu reprezentări stereotipe, dar în cazurile amintite mai sus credem că acest lucru trebuie respins: prezența atâtor persoane în registrul decorului se datorează unei realități sociale și în acele cazuri monumentul este o realizare în urma unei comenzi.

¹⁸ Marinescu Țeposu 1982, S 124.

¹⁹ IDR, III/2, 397.

²⁰ Gudea, Lucăcel 1975, nr. 140.

²¹ IDR, III/1, 104.

²² Marinescu Țeposu 1982, S 100.

²³ Marinescu Țeposu 1982, S 44, S 52.

²⁴ Marinescu Țeposu 1982, S 63.

Analiza epigrafică a inscripțiilor cu caracter funerar de pe teritoriul provinciei Dacia reliefează alte aspecte interesante privitoare la raporturile dintre părinți și copii. Nu ne vom opri asupra analizei acestor relații din perspectiva onomasticii, întrucât această chestiune a fost deja discutată într-un alt studiu²⁵.

Inscripțiile funerare din Dacia romană care includ familii au fost ridicate de indivizi provenind din cele mai diferite categorii sociale (sclavi, liberi, militari, veterani, ofițeri, decurioni etc.). O primă observație referitoare la acești dedicânți ar fi aceea că în textul inscripției se acordă importanță defunctului, statutului său și relațiilor sale de rudenie, poziția socială a celui care ridică inscripția având un rol secundar. Se justifică astfel numărul redus de inscripții în care dedicânții își precizează funcția.

Cel mai ades se menționează gradul de rudenie – “parentes”, “filius”, “filia”, “pater”, “mater”. În câteva cazuri cei care ridică o inscripție își precizează și calitatea de “heres” sau “heredes”. Astfel sunt: C. Sentius Flaccinus, *filius et heres* al lui C. Sentius C. Filius Sulpicia Flaccus, veteran din legiunea XIII Gemina de la Apulum, decedat la vârsta de 75 ani²⁶; Aurelius Proculinus, *signifer et heres* al lui Aurelius Surus, *miles cohortis III Delmatarum*, decedat la Mehadia la vârsta de 40 ani²⁷, sau Aelius Valens, care pune o inscripție la Tibiscum părinților săi, Aelius Sebl... (40 ani), soldat în *numerus Maurorum Tibiscensium*, și Aelia Sa... (30 ani)²⁸. Calitatea de *heres* o poate dobândi și o fiică. Cunoaștem astfel pe: Ulpia Marcelina și Ulpia Restuta, *filiae et heredes* ale lui M. Ulpius Restutus, Ilvir al coloniei Sarmisegetusa²⁹, sau pe Tuticia Victoria, moștenitoare a mamei sale Tuticia Adrastilla³⁰. În acest caz monumentul a fost ridicat în numele fiicei și nu de către aceasta, dată fiind vârsta la care a decedat mama sa – 18 ani, 2 luni și 20 zile.

Formulele pe care le regăsim în inscripțiile funerare sunt cel mai adesea stereotipice, urmând schema devenită clasică a inscripțiilor funerare. Sintagma *benemerenti* cu derivatele sale se utilizează în cele mai multe situații. Alături de aceasta mai întâlnim formulări precum *ponendum curavit* sau *faciendum curavit*. Deosebirea dintre aceste două expresii este aceea că *posuit* se folosește doar pentru inscripție, nu și pentru monument, în cazul ridicării unui monument fiind întrebuițat verbul *fecit*³¹. Aceasta poate să însemne că, în cazul inscripțiilor care au formula *ponendum curavit*, dedicantul a comandat doar inscripția, care a fost săpată pe un monument realizat în prealabil; în cea de-a doua situație este posibil ca monumentul să fi fost confecționat integral la comandă, ceea ce ne

²⁵ Stănescu 2003a, p. 124-163.

²⁶ IDR III/5, 574.

²⁷ IDR III/1, 85.

²⁸ IDR III/1, 156.

²⁹ IDR III/2, 448.

³⁰ IDR III/5, 584.

³¹ Stănescu 2003, p. 114.

oferă indicii despre situația materială a dedicanților. Sintagma *faciendum curavit* apare astfel pe inscripția menționată mai sus, ridicată de C. Sentius Flaccinus pentru tatăl său, sau pe o inscripție de la Drobeta pusă pentru L. Iulius Bassus, decurion al municipiului, *interfecto a latronibus*, de către fiii și fratele său³², în ambele situații dedicanții fac parte din pătura înstărită. Verbul *fecit* mai apare pe o inscripție de la Micia ridicată de Aurelia Surilla soțului Aurelius Maturus, veteran din cohorta de commageni, fiilor L. Aurelius Primanus și Aurelius Surus, soldați în *numerus Maurorum Miciensium*, și fiicei Aurelia Eustina³³, precum și în inscripția de la Ampelum pentru P. Ael. Gaius, ridicată de soția și fiul său³⁴.

O altă formulă pe care o întâlnim, în puține situații, este *hoc monumentum heredem non sequetur*³⁵, identică cu cea de pe o stelă funerară de la Drobeta³⁶ pusă de Iulia Lasciva ex bonis suis părinților și fiilor săi: *te autem heres rogo aliquem amplius ne velis condidisse patris monumento* (“te rog însă moștenitorule să nu mai introduci pe altcineva în monumentul tatălui”).

Există câteva inscripții care nu respectă întocmai tiparul inscripțiilor funerare. La Ulpia Traiana Sarmisegetusa, Q. Ianuarius Agathangelus ridică o inscripție pentru părinții săi, Q. Ianuarius Zosimus (35 ani) și Ianuaria Candida (30 ani), primind ajutor financiar, atât pentru înmormântare (*ad funus*) cât și pentru ridicarea monumentului, din partea colegiului fabricilor, fapt care apare menționat pe epitaful³⁷.

O altă inscripție atipică provine tot de la Ulpia Traiana Sarmisegetusa³⁸: DM/ QUOD AELIA ADIUTA MATER SIBI ET COMI/ NIO CELERINO PONTIF COL EQ R TRIB LEG FACERE/ [CONSTI]TUERAT COMINIUS QUINTUS PONTIF ET QQ/ [ET COMINIA] SPERATA ET COMINIA CAECILIA FILI/ [CJONSUMMAVERUNT. Spre deosebire de celelalte epitafuluri cunoscute, inscripția de față pune accentul pe activitatea de ridicare a monumentului funerar. Formula tip *Dis Manibus* nu este urmată de numele defunctului, ci de numele mamei sale, Aelia Adiuta, care începe ridicarea epitafului ce va fi finalizat de copiii săi. Conform numelui său, Aelia Adiuta este peregrină, în timp ce copiii săi sunt cetățeni romani, care au preluat foarte probabil numele tatălui lor (deși de obicei copiii preiau condiția mamei).

Un caracter aparte au inscripțiile ridicate pentru copiii decedați prematur, care nu respectă șablonul inscripțiilor funerare³⁹. De pildă, textul unei inscripții

³² IDR III/1, 71.

³³ IDR III/3, 166.

³⁴ IDR III/3, 337.

³⁵ IDR III/2, 418.

³⁶ IDR II, 62.

³⁷ IDR III/2, 413.

³⁸ IDR III/2, 371.

³⁹ Vezi și IDR III/1, 85.

de la Apulum spune că: D M/ QUINQUE HIC/ ANNORUM AETATIS/ CONDITUR INFANS/ AEMILIUS HERMES/ HANG GENERAVIT/ MATRIS DE NOMINE/ DIXIT PLOTIA PA/ TRIS PRAENOMINE/ AEMILIA VIXIT/ RAPUIT OUAM/ MORS INLIMIN[E]/ VITAE⁴⁰.

Pornind de la analiza personajelor de pe medalioanele funerare, putem să observăm că aceste reprezentări respectă realitatea și nu putem vorbi de faptul că aceste monumente erau realizate în serie în atelierile lapidarilor și de aici erau apoi cumpărate, ci mai degrabă suntem tentați să spunem că acest tip de monument este realizat la comandă, iar numărul de persoane reprezentate este cel indicat de comanditar. În consecință, reprezentările respectă realitatea demografică și putem să ne formăm o imagine care corespunde realității de atunci cu privire la dimensiunea familiei. Se cunosc astfel în Dacia și familii cu un număr mai mare de copii, însă acestea sunt destul de rare, după cum am arătat mai sus.

Reprezentarea pe unele monumente a întregii familii a defunctului dorește să transmită imaginea unei familii unite, unde părinții apar în ipostaza de *pater familias*, respectiv *mater familias*. Copiii apar în general reprezentați în fața părinților, care par astfel să îi ocrotească. Uneori se încearcă din partea artistului ce a realizat monumentul și tentative de portretizare, chiar se încearcă să se observe din reprezentare vârsta aproximativă a copiilor (după înălțimea pe care o au).

Trebuie să remarcăm, în puține cazuri este adevărat, dorința celui ce a comandat monumentul de a reda imaginea de școlari a copiilor: în asemenea cazuri copiii țin în mâini obiecte care îi leagă de mediul școlar (*stili*).

Informația oferită de imagine este completată de textul epigrafic, ce reliefează în toate situațiile afecțiunea reciprocă existentă între părinți și copii; grija și dragostea pentru defunct transpare dincolo de limbajul stereotip specific inscripțiilor funerare, un exemplu în acest sens fiind inscripțiile atipice menționate mai sus. Pentru problema pe care o urmărim, cea mai mare relevanță o au epitetele asociate defuncților, deși limbajul inscripțiilor este destul de auster. Nu am identificat o regulă în acest sens, atât pentru părinți cât și pentru copii folosindu-se superlative: “karissimus”, “pientissimus”, “piisimus”, “inocentissimus”, “dulcissimus”. Dacă într-adevăr ele reflectă cu obiectivitate o stare de fapt (caz în care se pune problema care sunt raporturile dintre părinți și copii în lipsa acestor adjective) sau sunt formule-șablon, iar cel care comandă un monument poate opta pentru includerea lor în textul epitafului, nu cunoaștem cu certitudine.

MARIANA CRÎNGUȘ, ATALIA ȘTEFĂNESCU

⁴⁰ IDR III/5, 489.

THE PARENT-CHILD RELATIONSHIP IN ROMAN DACIA
ABSTRACT

The image that appears on some funerary monuments is that of a united family, where the parents are *pater* and *mater familias*. The children are generally placed in front of their parents, who seem to protect them. The artist occasionally approximates the age of the children through their height.

The one who ordered the monument sometimes wanted to show the image of pupils, and the children were therefore depicted with school objects in their hands (*stili*).

The information offered by the image is completed by the funeral inscription. In all cases this underlines the deep attachment between parents and children. Profound love and care emerge in spite of the stereotypical language of the epitaph. The epithets associated with the deceased are particularly relevant for us, though the text of the inscriptions is quite austere. There is no special rule, as superlatives (“karissimus”, “pientissimus”, “piissimus”, “inocentissimus”, “dulcissimus”) could be used for both parents and children. We cannot say with certainty whether these were real or just standardized formulas. It is just as unsure whether the one who ordered the funeral monument could choose them or not.

Abrevieri bibliografice

- Floca, Wolski 1973 - O. Floca, Wanda Wolski, “Aedicula funerară în Dacia romană”, în *BMI*, XLII, 3, 1973.
- Florescu 1930 - G. Florescu, “I monumenti funerari della Dacia Superior”, în *Ephemeris Dacoromana*, IV, 1930.
- Gostar 1956 - N. Gostar, “Inscripții și monumente din Germisara”, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva 1956.
- Pop, Moga, Aldea 1972 - C. Pop, V. Moga, I. Aldea, “Noi medalioane funerare lucrate aparte din Dacia Superioară”, în *ActaMN*, IX, 1972.
- Marinescu Țeposu 1982 - Lucia Marinescu Țeposu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, Oxford 1982.
- Stănescu 2003 - Al. Stănescu, “Monumentul funerar: text și imagine”, în *Funeraria Dacoromana*, Cluj-Napoca 2003.
- Stănescu 2003a - Al. Stănescu, “Familia”, în *Funeraria Dacoromana*, Cluj-Napoca 2003.
- Gudea, Lucăcel 1975 - N. Gudea, V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă Zalău*, Zalău 1975.